

ОД ИСТОГ ПИСЦА:

Г. ПОВЕЋИ РАДОВИ:

Черногорски владика Петар I. Киевъ, Типографія Империаторскогo Университета св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкаго, Михайловская улица, т. № 4, 1897, Цѣна 70 коп. съ перес. Стр. 131.

Омилитика, или уаство у црквеном бeдeднштвy. Саставно за своје ученике Богословско-эпитерске школе по Ј. Амфитетарову и Н. Таворову. К. Ц. Државна Штампарија 1899. Цијена 80 новч. Стр. 127.

Неколико дана по српским земљама. Мрацие из Лазове торбице. Чист приход земљијевн фонду за подизање болнице умнободеленијех. Нишкин, нишкинска акционарска штампарија. 1900. Цијена 25 новч. Стр. VI + 162.

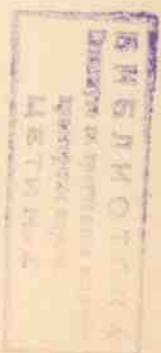
Историја филозофије. Стари и средњи вијек. Саставно по разним писцима. Књига прва. Цетинье, К. Ц. Државна Штампарија, 1902. Цијена 3 круне. Стр. VII + 177.

Спенсерово учење о постанку и будућности обреса и обичаја (Превод). Цетинье, К. Ц. Државна Штампарија, 1903. Цијена 40 пара. Стр. IV + 42.

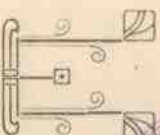
Црногорски Митрополит-Господар Петар I. Рукпис, спреман за штампу. Цијена за преплатнике 3 перуера, а изнијеће преко 25 штампаних табака велике ослание.

Бр. 92289
ЛАЗО Б. ПОПОВИЋ.

ПОТВЕРЂА СМАЈ-АГЕ ЧЕТИЊА

КР. ЦР. ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
ЦЕТИЊЕ, 1912.

Предговор.

Класично дијело „Смрт Смаил-аге Ченгића“, епски спјев главног pjesника Мажуранића, чувено је на далеко; преведено је не само на све словенске, него готово и на све јевропске језике.

Неувела слава Мажуранићева живи у опјеваној личности Смаил-агиној, а Смаил-агино име овјековјечено је pjesмом pjesниковом, тако да нити би Мажуранић имао праве своје вриједности без Смаил-аге, ни Смаил-ага без Мажуранића.

Pjesник је изнио најгрознију слику хришћанског мучитеља, слику дивну, класичну, — али ипак не слику *историског* Смаил-аге.

Он је у особи Смаил-аге ненадмашно персонализовао све најцрње особине једног турског аге-зулумџара, те стога је опјевани Смаил-ага добио другу, туђу образину, а не своју личну, историску. Историска личност

Смаил-агина пострадао је под пером пјесниковим, само да слика буде што грознија! Овако му је диктовала његова замисао, иначе би му пјесма изгубила своју праву вриједност. Но једно је пјесма, а друго историја.

Ево због овога су многи до данас писали о историском Смаил-аги и његовој погибији, али не да умање значај Мажуранићеве пјесме, већ да задовоље и оне читаоце, који поред пјесничких умотворина траже и историску истину. Изашло је неколико краћих и опширнијих саставака о личности и погибији Смаил-агиној, а од свијех понајопширнији је онај „допуњени“ и „поправљени“ чланак у IV књизи „Хрватског Кола“ (за 1908.), који је написао г. д-р Фердо пл. Шишић, професор Загребачкога универзитета.

Овај опис, рекао бих, понајбољи је од досадашњих, ма да има један велики недостатак, који му одузима праву вриједност. „Главни извор“ пишчев је непоуздан, јер је изашао из пера човјека, који је посредно заинтересован био у Смаил-агиној погибији, те стога и његово описивање дише извјесном тенденцијом, племенским и породичним сепаратизмом, који граничи са измишљотином.

Поред овог и сама личност писца „главног извора“ тако је непоуздана, да се тешко ослонити на објективност њеног приповиједања.

У истој ствари и ја сам почео био радити још 1902. кад сам цијело љето провео у Дробњацима. Тога пута замислим, да *по народном предању* (јер других извора готово нема¹⁾ опишем Смаил-агину погибију, а узгредно и његову личност као аге у Дробњацима. По читав дан проводио сам под дрветом у распитивању по неког старца, који је био момче кад је Смаил-ага погинуо; распитивао сам о свему што ме је око овог предмета занимало. Причали су ми, у главном, једно исто, али увијек са неким својственим хвалисањем и истицањем породичних заслуга у том догађају, што сам ја, као претјерано и сувишно, одбацио и користио се само оним заједничким цртама приповиједача, које су ми се учиниле најпоузданије.

Доцније сам пошао на Мљетичак, да се распитам за мјесто Смаил-агине погибије и уземем план бојишта. Шта више фотографи-

¹⁾ У Вуковим народним пјесмама (књ. IV, стр. 421—463) налази се кратак опис и три пјесме о Смаил-агиној смрти. Опис је добар, а пјесме доста лоше у историском погледу. Ипак понајбоља је друга по реду.

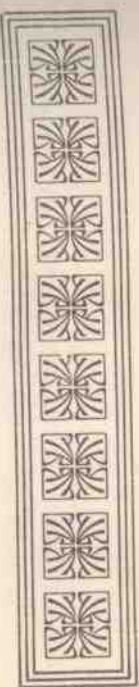
сао сам га, да уз опис донесем и слику Мљетичка, али је снимак, због слабог апарата, остао нејасан, те га уз овај опис не могах донијети. Тако је код мене остао само онај план, који сам слободном руком с природе набацио, ради олакшице при описивању самог мјеста бојишта.

Ма да сам се трудио, да овај мој опис буде исцрпан и — што је најглавније — истинит, ипак држим, да ће и у њему бити понешто, што не одговара стварности. Свакако *ојшта слика* догађаја вјерно је изнесена, те ако понегдје и буде омашака, цијелина стога неће пострадати. Намјерно грјешке нијесам уносио, те ако их ко уочи, нека исправи — ја ништа немам против тога.

Морам признати, да ми је чланак ученог професора г. д-р Шишића ипак добро дошао, јер сам из њега, поред неких ситнијих ствари, узео биографске податке о породици Ченгића, који су ми ради цијелине описа тако потребни били. Иначе цио ток догађаја унио сам независно од његова чланка, по народном предању. Гдје сам се пак користио историским подацима, означио сам их у тексту.

Цетинье, 1. марта 1912.

Писац.

Од старих времена водила је Црна Гора готово непрекидне ратове с Турском, која је хтјела да уништи „крст ови слави, непобјеђен игда, врх Ловћена што се к небу диже“¹⁾. Између Црне Горе и Турске није било одређених граница; односи били су чисто ратни. Док се био полумјесец на Будиму, Турска се није плашила овог слободног српског огњишта на Балкану, и тек онда, кад њене крајње границе према сјеверозападу постадоше српске земље, схватила је значај Црне Горе, на коју су утирали мученичке погледе неослобођени огранци негда великог и моћног српског стабла, а околна племена још и тражила у њој, у крајној својој невољи, уточиште вјере и изгубљене слободе. Оловуда је природно, што су између Цетинња и оних околних племена, која су се и у миру и у рату држали са Цр-

¹⁾ Из Мажуранићеве „Чете“ по издању и тумачењу проф. Драгутина Прохаске, стр. 18, Београд, 1911. —

ном Гором, постојале трајне духовне везе, а тим пристајањем уз Црну Гору стварно су се шириле и границе црногорске. Црногорци пак и Њихови владари сматрали су таква племена као нераздвојни дио Црне Горе, као крв крви своје, као кост кости своје, те су заједно с њима дијелили све тешкоће рата и живота.

Тако је било и за слободу Гарахова, које због неодређених граница нити је било сасвим турско, нити црногорско, већ понешто и једних и других.

Граховљани су имали својега војводу, с којим су сами себи судили, а везиру херцеговачкоме плаћали су по нешто у име царскога данка. Црногорцима пак било је слободно, да долазе на Грахово кад хоће, особито од оног времена, кад Шуце, по жељи владике Петра I, населише Трешњево и Кобиљи До, те тим постадоше уздано заплете Граховљанима. Тако су и Граховљани и главари им долазили на Цетинје, и ишли у Мостар, док се мало по мало, за владике Петра II, сасвим не одметнуше од Турака, те им престадолше плаћати харач и отпочеше јавно четовати по Турској, као и остали Црногорци. Стога Али-паша Ризванбеговић, везир херцеговачки, сакупи војску од све Херцеговине и подигне је у августу 1836. на Грахово, да покори одметнике.

Али-паша, који се по мјесту рођења звао и Сточевић, води поријекло од старе племићке херцеговачке куће Ризванбеговића. На позив султанов био је у Цариграду, гдје је дочекан с великим почастима. Због заслуга, које је затим стекао у Малој Азији, ратујући са Решид-пашом против Мехмед-Али-паше мисирског, султан му је поклонно био да бира везирство које хоће. Ризванбеговић замоли султана, да одијели Херцеговину од Босне и да му дарује најљепше везирство над Херцеговином, што му овај нарочитим својим царским ферманом и учини. Тако он, подунезависни господар Херцеговине, или, боље рећи, мали султан Херцеговине, постаде моћан сусјед Црној Гори, и он поменуте 1836. подиже на Грахово саразмјерно велику војску, да казни Граховљане због непокорности и веза са Црном Гором.

Чим на Цетинје стиже глас, да је Али-паша ударио с војском на Грахово, на брзину се искупи око 300 обличјаних Катунџана, који полете у помоћ, док не стигне јача сила из Црне Горе. Међу овом момчали било је и девет Петровића с Његуша. Црногорце је предводило рођени брат владике Петра II. Јоко (који се по надимку звао Пијо) и Стево Петровић, синовац владичин, најстарији син војводе Станка Стијепова Петровића,

а рођени брат књаза Данила¹⁾. Али-пашина војска, сакупљена од све Херцеговине, сашла је од Клобука низ Војане Врдо у врх Горњег Поља граховског, а Смаил-агина коњица дошла је од Вилгуса путем, који своди низ Челински Кланац такођер у поље. Шака Црногораца, међу којима су били и поменутих девет Петровића, сачекали су Смаилпашину војску у Кланцу, одмах се с њом сукобила и заметнула неједнак бој; војску Али-пашину пак предусрела је војска граховска у пољу, и с њом се побила. Много већа турска сила савлада оно мало Црногораца и Граховљана, те се обе војске састану и улогоре код Хумца, насред поља, те тако покоре Грахово.

У овом боју, поред 42 Црногораца и Граховљанина, погубише у Челинском Кланцу (Потоку) Стево и Јоко Петровићи, и то баш од оно дијела турске коњице, којом је заповиједао *Смаил-ага Челић*.

Кад су Петровићи већ изгинули били, владика Петар II био је на путу с великом војском, да помогне ратницима, те кад стиже близу Грахова, на Замаћево Ждријело, добије глас о погубији браће и осталих Црногораца. На то се с великим болом у души поврати на Цетинје.

¹⁾ Вук Карлић каже, да је тога пута погинуло „и још једно момче од Петровића, којему сад не знам имена“ (Наше родне Пјесме, књ. IV, стр. 422).

Граховљани пак принуђени буду да се предаду Турцима, уједно са својим војводом Јаковом Даковићем—Вујачићем, којета са још неколико знатнијих Граховљана одведу у Мостар у тамницу. Пошто су тамо поудже тамновали, пусти их паша Сточевић на откупе и обећање, да се неће више одметати од Турака и шуровати с Црном Гором.

Чим се владика Петар II поврати на Цетинје, одмах почне смишљати план, како ће осветити погинулу браћу, чије су главе већ окитиле биле требински град. Млади владика, — Прометеј, прикован тешким међународним приликама тога доба, — окренуо је сву жеђ освете против Смаил-аге: одлучио је, да његовом главом освети најмилијег Петровића — Стева Станкова и остале Црногорце.

Говори се, да је и Смаил-ага љут био на владикау Петра II још прије овог боја на Грахову стога, што га ни он, ни Али-паша Сточевић нијесу призивали на договор о узajамној помоћи у случају напада и насиља од Босне, или од Аустрије, те се је хтио тим владици осветити. Поред овог, Смаил-агу је много некла погубија Махмут-паше Бушатлије, његова ујака, којег су војску Црногорци до ноге потукли на Крусама,

(1796.), а њему главу одсјекли¹⁾, те је чеизнуо за осветом.

О поменутом турском удару на Грахову и погибији Петровића²⁾ налазимо шведске писмо владике Петра II Аги-паши Ризванбеговићу, датирано на Цетињу 6. октобра исте 1836., које гласи: "...Што говориш да не знаш, је ли то из моје главе било, да гвардија и неколико људи од Црне Горе дођу у помоћ Граховљанима, и толико твојих људи побију, ја сам ово мало число људи послао у Грахово као пандуре, а теке су дошли, твоја је војска ударила на њих, и Грахово попалила, и они су се дужни били бити и били су се колико су могли и толико твојих људи, као што ти говориш, побили, а мене се међу тијем Црногорцима неколико момчади од моје исте куће нагнало и ту су двојица погинули, није су имали но по петнаест година. Ја веома сажаљевам што нијесам знао твоје помишљаје, зато бих скупио неколико хиљада Црногораца, да те јуначки сретем на своју границу, како су се вазда научили Црногорци. Него сврх свега тога покоља и крви, која је пала с наше и ваше стране, ја те молим, да се прођеш од Грахова; нећеш ли се проћи, а

¹⁾ Г. др. Шишић нетачно наводи, да су Црногорци 1796. ухватили Махмут-пашу Бушатлију и на Цетињу га доубили (стр. 170). —

ти одговарај Богу и твојему цару за све, што се до сада догодило, и што ће се по сада око њега догодити".¹⁾

Из овога писма види се, да је владиком Петра II. љуто бољена погибија младих Петровића и осталих Црногораца, те је, као што смо рекли, тражио случај, да се освети Смаил-аги, чијој је сабљи и десници још за живота пјевала народна пјесма овако:

*Светла сабља аге Ченгића,
Сасијече седам Петровића
На Грахову пољу широкоме,
На срамоту књазу Брђанскоме!"

те би, опојен ратном славом, у свом заносу често славио своје јунаштво ријечима:

*Силног пашу Бушатлију,
Баш Махмута крвопију,
Освети нитко није,
Дого мене сератлије;
Ја испуних царску вољу,
На Грахову бојном пољу,
Убих десет²⁾ Петровића,
Соколова и племића!"

¹⁾ „Глас Срп. Учен. Друштва“, кн. 63. стр 159—160. —

²⁾ Број погинулих Петровића није у свима списима једнак. Негде се каже, да их је у Челинском Клану погинуло 7, негде 9, негде 10, а негде 11. Међутим у више наведеном писму владике Петра II. изрично се каже, да су од његове куће двојица *кошкили*, који *нијесу имали но по петнаест година*. Могуће да владика овдје нарочито помиње погинулу двојицу магољетних, да тим истакове неминује турско и према непуннољетној дјеци, а да је одраслијих — од оно „неколико момчади“ — и више погинуло; јер иначе

Владика Петар II, као рођени Црногорац, није могао да поднесе овакво хвалисање Смаил-агино, и славу његова оружја, која се убрзо разнијела по цијелој отоманској царевини, те одлучи, да жељену освету изврши, кад Смаил-ага дође да кћипи харач у херцеговачко племе Дробњак, који је уједно са Језирима и Шаранцима сачињавао једно племе од 60 кулџка. Још за вријеме владике Петра I. ово је племе ступило у везу с Цетинјем, одакле му је и суд био постављен 1809.¹⁾ ма да је своје аги харач плаћао.

У Дробњацима су некад господарили паше Селмановићи из Пљеваља, који су га прекупили били од стоглачког Али-паше Ризванбеговића. Видећи Селмановићи, да не могу Дробњацима управљати и да им отуда пријети опасност, продаду га око 1829. Смаил-аги Ченгићу за неких 80 ћеса²⁾. Купопродаја Дробњака извршена је под огранком планине Дурмитора, званим Седлом, код „Попова моста“, који је градио Кујунџић.

неразумљиво је казивање старих Граховљана, који су били очевици овога догађаја, да их је погинуло *девет* на Броју и да су сви *девет* сахрањени у једној гробници у црквишту под Бранковином, у пољу граховском, недалеко од Ченинског Кланца. —

¹⁾ Историја Црне Горе од Мелакковића, стр. 180—181.

²⁾ Народно предање каже, да је Смаил-ага купио Дробњак за 80 ћеса, други опет пишу за 40 ћеса и т. д. Ћеса има 500 гроша.

Народно предање каже, као да је Ибрахим-паша Селмановић (по другим Али-бег Селмановић) опет повратио био Дробњак Али-паши Ризванбеговићу за 80 ћеса, али да Смаил-ага није хтио да га пусти никоме без сабље. Тај догађај описује се овако: На састанку гдје је Селмановић већ продао био Дробњак Ризванбеговићу, десио се био и травнички везир Скопљак, да мири неке завађене Дробњаке поводом погибије турских стражара на Слатини, које су Дробњаци побили. Дробњаци нијесу жељели, да им агује Ризванбеговић, те стога Ђоко Маловић предложи Смаил-аги, који је тада држао Пиву, да купи и Дробњак. Смаил-аги, који се тада налазио у кули Новице Церовића у Тушини, допадне се предлог Ђоков, али је мука била у томе, што није имао новца, да Дробњак отплати. Кад Ђоко разабра у чему је тешкоћа, рећи ће Смаил-аги: „Можеш, аго, купити, вјера и бог; даћу ти ја нешто, а и ти имаш нешто, а што немогнемо ми двојица, ударићемо на народ, па покупити и платити“. Негдје прије овога откупио је био Смаил-ага чељад Ђокову од Турака, због чега му се Ђоко заклео био, да агину доброту никад неће заборавити. Тако Смаил-ага пристане на предлог Ђоков и заједно с њим дође из Тушине у Буковицу, гдје је продаја Дроб-

њака свршена била и Ризванбеговић већ по обичају платио био пиће (алвалук) за купљени Дробњак. Кад слуга донесе и Смаил-аги да пије и честита везиру куповицу, гурне поднос ногом, чаше се разлете, а затим повали сабљу из корица и довикне: „Знате ли ви, да су Пива и Дробњак брат и сестра (погранична мјеста) и нема тога, ко ће ми га прекупити, што га нећемо на сабљу подијелити!“ Војска се турска ускомеша — приврженици Ризванбеговића и Смаил-агини... Везир Скопљак, познајући Смаил-агу као одважна и задрта јунака, бојећи се покоља, одведе Ризванбеговића на страну и посаветује га, да Дробњак уступи Смаил-аги, на што овај и пристаје. Тако Смаил-ага узме Дробњак, који је држао неких 11 година.

И ако је Смаил-ага био гласовит јунак, ипак је тешко вјеровати, да је на овај начин одузео Дробњак силноме и моћноме везиру херцеговачком Али-паши Ризванбеговићу, који се 1832. одупирао славноме „Змају и витезу“ босанском Хусеин капетану Градашчевићу!

Исте године послје куповице Дробњака, Смаил-ага дође међу своју рају, умири је, узме нешто у име харача и постави главаре, међу којима је био понајглавнији Боко Маловић с Дужи. Уопште од времена кад је Смаил-ага завладао Дробњаком, Боко

му је био најповјерљивија личност, те га је, у знак признања за позајмљени новал, одмах поставио за обор-кнеза (као окружног капетана) над цијелим Дробњаком. Иначе Смаил-ага је ријетко у Дробњак долазио, јер му је све послове свршавао његов љубимцац Боко, који је заједно са осталим кнежевима дробњачким носио данак своје аги у Липник, близу Гацка. Осталим Дробњацима противна је била таква оланост и утицај Боков на Смаил-агу, јер све што би он учинио или пресудио, није се преиначивало.

Кнежеви су узимали харач са 300 пореских димова у цијелом Дробњаку, који се простирало од Крунова до р. Таре и од Драгаљева до Јаворја. У Дробњаку је било и више домова, али од сирота и неимућних кнежеви нијесу данак узимали. Данак су плаћали према имању, а количину истог одређивали су кнежеви. Пореза (харача — за цара) узимали су по талијер на мушку главу, али нијесу давали ни трећину од тога, особито ако је био јак кнез, који је силом могао да крије мушке главе. Уз данак је одређиван и прирез — по 300 ока масла годишње, као откуп за оне ћесе новца, које је Смаил-ага дао Селмановићу, кад је Дробњак узео био под своје. И једно и друго, и порез и прирез, купило се у јесен, у једно исто вријеме.

Смаил ага је био добар,¹⁾ поштен и правичан човек.²⁾ Зулума по Дробњацима није чинио. Хришћанима не само што је допуштао да слободно врше своје вјерске обреде и обичаје, већ је, шта више, заштитавоо цркве и све што је црквенско. О Божићу је пекао пецива, узимао вина, па позивао хришћане, своје људе, и частио их. Његов поданик, па ма он и бесе златна новца имао, слободан је био свуда, нико му није смио ништа учинити, само кад би рекао, да је из Смаил-агина кадилука. Уопште Дробњаци нијесу имали бољег турског старјешине од Смаил-аге, те су га због његових врлина поштовали.

Ма да је старинско легло Ченгића из Загорја (у Босни), одакле је био и Љути-

¹⁾ Кад је једном дошао био Смаил-ага на Босан (у Тушину) затражи од једног познатог јунака ускокског, да му напише писму дувана. Овај му као не хтједо то одамах учинити с тога, што није имао дувана, већ стучену пимину од кртоле, те ће али рећи: "Честити аго, није за тебе". На то му Смаил-ага одговори: "Ешеду билај, махнити влаше, што ти ваза пушиш, могу и ја једном" — мислећи да он пуши дуван, а не пимину. Ускок му пружи ћесу, ага напише писму, поче пушити, те ма да је знао што пуши, ипак не хтједо ускоку ни ријечи рећи, већ испали цијелу лулу, а ступама нареди, те Ускоку даду два пакета његовог доброг дувана.

²⁾ Предање износи доста примјера Смаил-агине правичности. Тако на пр. кад је послао био у Језера једног свог човека, да подијели неку ливаду, која му је била у заједници са неким Дробњакком, рекао му је: "Туће нећу да ми присвајаш, а моје немој да ми шкробиш". Сличних примјера његове правичности има доста. —

ца Богдан, ипак они воде много старије поријекло из Предње Азије. Као најстарији члан ове породице познат је *Исфендијар бег*, моћни вазал за владе Карамановића у Понту и у Арменији, око Еуфрата и Тигриса, а особито у покрајини Егил. Владар *Ебул мусафер Казин* изда овоме бегу 29. марта 1497. у Мадриду повељу, којом му поклони разне повластице и одликовања; а кад 1518. султан Селим завлада тијем крајевима, Исфендијар бег и његови потомци постадоше султанови поданици и као такви стекоше маголазијски град *Чангри*, сјеверно од Ангоре, по којему се доцније у Босни прозваше *Чангрић*, а затим *Ченгић*. Најпорије се доселио из Магле Азије у Босну *Кара-Осман бег*, (1553—1556), као намјесник султанов, са сталним боравиштем на својим добрима у Загорју на Боријама. Од три његова сина размножили су се сви остали Ченгићи, који се данас дијеле на више огранака, са заједничким презименом Ченгићи, поред новијег презимена по неком свом недалеком претку.

И међу овим потомцима досељених Ченгића у Босни било их је доста чувених, а као најистакнутији спомињу се: санџак-бег *Али паша Ченгић*, који је особито познат од времена кандијског рата (1645—1669) између Венеције и Турске; "Ченгићем или

Соколовићем“ зове Петар Зрински оног па-
шу босанског, којег је до ноге потукао 1663.
код Јуријевих Стјена, а брата му жива
заробио; а за вријеме руско-турског рата
у доба Ане Иванове (1730—1740) помињу
се у бојевима под Оцаковом (Осијом) три
Ченгића: *Бешир-паша*, *Ахмет-паша* и *Кара-
Осман-бег*, од којих је први јуначки поги-
нуо, а друга двојица допала су руског роп-
ства (1737.). Ахмет-паша у том ропству је
умро, а Осман-бег се покрстио, примио име
Петар и постао руски фенерал. Ипак он се
увијек сјећао свога рода и кад је својима
писао из Русије, обично је овако почињао:

„Прим'те седам, моја браћо драга!
Од старога Кара-Осман-бета,
Од новога Петра генерала“.

Кад се владика Данило повратио у Цр-
ну Гору из Русије 1716., погранични херце-
говачки Турци навојште на Трњине у Цу-
цама. Турску војску предводио је *Синан-
паша Ченгић с братом*, с бегом Љубови-
ћем и другим беговима. У крвавом окршају
скупљени Црногорци сасвим разбију Турке,
многе посијеку, а многе и заробе. Међу овим
заробљеницима били су и оба Ченгића, које
Црногорци посијеку на Чеву, заједно са бе-
гом Љубовићем и осталим заробљеницима¹⁾.
Ове Ченгиће покушао је био да освети 1727.

¹⁾ Минутиновић, стр. 71—75, Милаковић, стр. 103—104.

њихов рођак *Бешир-паша Ченгић*, али га
Црногорци тако разбију, да се „грдан вратио
натраг“¹⁾.

Но од свијех Ченгића особито се иста-
коше у доцније вријеме они Ченгићи, који
живљаху на пољу Гатачком, а међу њима
опет понајвише Смаил-ага, муселин гатачки,
пивски и дробњачки, јунак да му пара не
бијаше до Дунава. Отац му се звао *Рустан-
бег*, а дед *Курт-агај бег*. Имао је своје
дворове у селу Липнику, близу Метовије (у
гатачком пољу²⁾). У младости је био уз Али-
пашу Ризванбеговића и с њим се 1832. оду-
пирао чувеном Хусеин капетану Градашче-
вићу, те тим задобио љубав и код Ризван-
беговића и код султана. Доцније ишао је
са истим Али-пашом у Цариград, гдје га
султан постави за свога капицибашу (чува-
ра царских граница), а Али-пашу, као што
смо већ рекли, за нашљедног везира хер-
цеговачког.

Смаил-ага рођен је око 1780. Мајка му
је била Ђурђијанка, робинја. Раста је био
средњег, састава крута, главе дуугљавасте,
широка лица, дугих образа, великих грао-

¹⁾ „Зетски митрополит Данило I и ослобођење Црне
Горе“ од Грура Јакшића, стр. 62, Београд, 1896.

²⁾ Кад сам 1905 био у Гацку, ишао сам у Липник, да
видим разваљене Смаил-агиних дворова. Сачувано је само
невелико теће (тулбе) — породична гробница Смаил-агина, у
којој је и он сахрањен.

растих очију, смеђе (неки *риџе*) косе, браде и бркова, а у лицу црвен и лијеп. Сав је одјевен био у црвено одијело (бојаџику): у долама са опуштеним рукавима, у џамадану с рукавима, у чакширима (гаће и докољене уједно), с великим фесом и дугом китом, опасан великим свиленим појасом (трамбуглосом), са сабљом о бедрима и са двије кумбуре за појасом, а двије објешене о коњу (у кубурлуке). Стас му је био до-сторонствен, глас снажан, а поглед озбиљан и одређен. Самом својом појавом улијевао је страх, покорност и поштовање.

Смаил-ага је имао двије жене; за више се не зна. Једна је била удовица, чију је кћер из првог брака узео себи за жену — Смаил-агин син *Рустан-бег*, велики блудник и силеџија, а уједно с њом наслиједио је 300 читлука близу Сарајева. Осим најстаријег *Рустан-бега*, Смаил-ага је имао од прве жене још два¹⁾ сина: *Дедагу*, доцније прозваног *Дервиш-пашу*, који је умро у Коњицу 1875., и *Мухамед-бега*, којег је посетио као на сјенокосима у Дузи Никшићској 1862. Спасоје Огњеновић из Бањана, кад је погинуо и чувени Мула Мустафа Пиводић из

¹⁾ Неки извори помињу и четврти сина Смаил-агина, *Хадар-бег*, који је умро у Цариграду, а предање именује, као четвртог његова сина, неког *Кадилу*, који је учио у Скадру, а потпуно од Црногораца на Крвине, уједно са многим скадарским Турцима. —

Никшића. Како причају, брат Мухамед-бегов — *Дедага*, молио је војводу Петра Вукотића, главног команданта црногорске војске у Херцеговини, да му мртва брата сахрани, што је овај и учинио, у толико прије, што је пишао *Дедагина* сина и водио с њим (с *Дедагом*) велику погитичку преписку.¹⁾

Породични живот Смаил-агин носио је морално обилежје. Својој дјеци био је строг и израна их је спремао за све тешкоће живота, чему нас може увјерити шведехи његов поступак спрам своје дјеце. Кад је једном дошао био зими код Смаил-аге у Липнику кнез Новица Церовић, прими га лијепо у својој кући и одреди му одају, застргу скупшћеним ћилимима, да отпочине од дуга пута. Новица је сједио близу прозора, кроз који је могао гледати, што се дође у авлији ради. Авлија је била широка и опасана високим зидом. По авлији је напао био повелики снијег, по којем је скакутало двоје мушке дјеце, босо и доста скромно одјевено. То бијаху два Смаил-агина сина — *Рустан* и *Дедага*. Новица ће га онда као шале ради упитати: „За Бога, честити аго, кад ти је Бог свега дао и уздржао, што онако мучиш ону ћелу босу по снијегу“.

¹⁾ Од три ујака Смаил-агина, синова *Дедагиних*, жива су двојица: *Осман* Масхар-паша и *Хасан-бег*, који живи у Цариграду, а трећи, *Али-паша*, умро је у Сарајеву 1886. —

Смаил-ага се осмјехну, па му одговори: „Махнити влаше, валах и билах, треба их научити; ко зна што ће они дочекати — нек' се науче сад оное, да могу све поднијети, а ако им Алах придржи овако као мени, лако ће умјети и сами промијенити.“

Жеђ освете тражила је међутим начина, да Смаил-ага изгуби главу. Млади владика Петар II није могао да одоли болу за погинулом браћом, те *наговори Дробњачке и ускочке гаваре, да Смаил-агу убију, кад првом у Дробњак изађе, да харач куји. Саме ондашње прилике ишле су владици на руку, да своју жељу испуни. Кад Перо Томов, брат владике Петра II, оде неким државним послом у Морачу, састане се с Новицом Церовићем, дробњачким кнезом из Тушине, и из разговора с њим увјери се, да је Новица много киван на Турке стога, што му је паша Селмановић на вјеру посјекао оца, попа Милутина, на сред пијаци у Пљевљима, кад је он био дијете од 3—4 године. Кад је неком приликом Селмановић дошао био да купи харач, при поласку његову из Дробњака рекао му је поп Милутин: „Хајде, Серафиме, мислио сам да нећеш овога пута тако отићи“ — договор им био, да га убију, па се опет побојаги, да Турци због његове погибије не изгоре цио Дробњак. С попом Милутином била је пошла у Пљевља*

његова снаха *Стане*, жена Лазара Церовића, а кћер Шабана Каљевића из Тепаца. Она је могла пашу, да убијени главу попову и да оде својима за откуп, што јој овај и обећа; но кад се она враћала с откупом, неки јој путник каже, да је поп одмах посјечен, чим је она по откуп пошла.

Због тако нечовјечна поступка паше Селмановића, Дробњаци су се тужили везиру травничком, који, како предање каже, нареди, да пашу Селмановића погубе и ради више поруге истуре на буњак. Ово је, веле, био главни узрок, због којег је син паше Селмановића продао Дробњак Смаил-аги, јер је увиђао, да му тамо више нема пута. Поред ових околности, које су могле расположити Новицу на убијство Смаил-аге, била је и једна јака, чисто лична веза између владике Петра II и Новице, а то је побратимство војводе Станка Стијепова (за вријеме владике Петра I) са оцем Новициним, попом Милутином.

Друга личност, која је играла видну улогу у Смаил-агиној смрти, био је војвода Шуго Караџић из Петнице, чијег је оца, војводу Стојана, пошто се Кара-Ђорђе вратио био са Сјенице, домамио и на вјеру посјекао (1809) Сулејман-паша Скопљак стога, што је онда подигао био Дробњак и Херцеговце до Лима, те се саставила црногорска војска

са србијанском. По обичају Сулејман-паша стави за војводу у Дробњацима Шуја, сина војводе Стојана; али се војвода Шујо ипак није могао с Турцима сложити, те је два пута бежао у Србију, а кад би се поново у Дробњак вратио, опет би се с њима клао, убијао их и главе им сјекао.

Лично познанство Пера Томова с Новицом Церовићем и другим народним првацима у Морачи много је учинило, да се жељени план спреми. Кад се Пери повратио из Мораче на Цетинје, казао је владици, да нико лакше неће Смаил-агу погубити од Новице Церовића, само ако би се овај хтио тога примити. Говори се, да је владика и прије овога покушаја са Новицом радио да своју жељу испуни преко оних племена, која су граничила са Гацком, али она нијесу могла то учинити, те, најзад, у лицу Новице Церовића нађе подесну особу, која ће се на такво дјело одлучити. Договор је био љетом 1840. кад су избројани били дани или Смаил-агини, или Новичини...

Говори се, да је са Смаил-агином војском био добар дио Пивљана као коморчија, а из Дробњака да му нико није хтио доћи против владике Петра осим Ђока Маловића и још једног Дробњака, ма да је и њих Смаил-ага позвао био преко дробњачких главара. Главари одговоре Смаил-

аги, да га Дробњаци неће да послушају (а такав им је био и претходни договор), па да ће све у огњ претворити. Кад гласоноша донесе абер Смаил-аги, говоре да је овај, сав разјарен за непослух „раје“, љутито рекао Ђоку Маловићу: „Ево ми, Маријане¹⁾, стиже књига од Дробњака, да неће са мном на Црну Гору; а имшала (валај) ако се здраво вратимо с боја Грахова, дићи ћу велику војску на Дробњак и све им у плам претворити“. Но Смаил-ага је, као што смо видјели, и без Дробњака учинио своје на Грахову.

Послије боја на Грахову Смаил-ага није долазио у Дробњак за пуне четири године. За ово вријеме, свакојак, могла је у неколико сазрети мисао за осветом — ма да о њој, рекао бих, није знао онолико велики број дробњачких главара, као што се то обично сад пише и приповиједа. Послове овакве природе предузима, као што је познато, невелики број најпоузданијих људи, а договор се чини, тако рећи, у четири ока. О завјери је знао Новица Церовић, јер је преко њега сва ова ствар и текла, затим војвода Шујо Караџић, и највише још 3—4 олаборана дробњачка главара. Остали су о завјери знали, како изгледа, тек у очи самог догађаја.

¹⁾ Овако је из милости звао Ђока Маловића. —

Држање Ђока Маловића у Смаил-агиној погибији до данас није одређено, ма да се она догодила, што је рећи, јуче, пред очима наше најстарије садашње генерације. Тако, једни представљају Ђока као најоданијег слугу Смаил-агину, као турску улизницу, човјека, који је спреман био ма какве планове против свога аге да осујети. Дочим други га представљају као одвећ фина и притворна човјека, који се Смаил-аги тако само претварао, а међутим, користећи се агиним расположењем, сâм о његовој погибији радио и највише допринио, да Смаил-ага дође у Дробњак 1840. и тамо погине.

Наше је мишљење, да је Ђоко био Смаил-аги вјеран и одан све до онога доба, кад је ријешено било, да својом главом плати погинуле Петровиће и друге 300 црногорске момчади, а овај догађај, нешто под утицајем расположења његове најближе околине, својте и пријатеља, а нешто, најпослије, и као човјека српске крви и вјере православне, могао је измијенити дотадашњу Ђокову оданост к Смаил-аги и у неку руку с пуно права погазити првашњу вјерност, те му као такав и о глави радити.

С овог гледишта ми ћемо овдје и посматрати све оне Ђокове поступке, које је он учинио у вријеме испред Смаил-агине погибије.

Ђоко је врло вјешто намамио Смаил-агу у Дробњак. Неколико пута му је писао и једнако истицао, да се Дробњаци буне, те да дође са 300 момака међу њих и умири их, додајући, да се у народу жуборка, као да он и не смије код њих доћи од како је на Грахову погубио Петровиће. Овако писање и позивање најзад разбуђти Смаил-агу, који као рис плане, те напише писма беговима из његова пашалука, да пођу с њим и с његовом војском у Дробњак, у намјери да се увјери, у колико је истинито писање и страховање његова вазда вјерног „Маријана“. Поред осталих, као ради друштва, позове из Никшића *капетана Мушовића* и чувеног јунака и свога побратима *Ахмета Баука*, уједно са 50 грађана на коњима, да се с њим у Дробњацима састану. Пошто тако искупи око 300 Гачана, скоро све аге и бегове свога пашалука, окрене с њима пут Дробњака.

Први конак учинио је Смаил-ага и његова војска у Пиви, а други на Безују, исто у Пиви. Говори се, да се Смаил-ага наљутио био тога пута на једног калуђера и ошинуо га канџијом, те кад га је калуђер почео клетви, Смаил-ага смјешкајући се пјевуцкао је:

„Купи мене, црни калуђере!

Кад год су ме калуђери клеги,

Вазда ми је добра срећа била.“

Чим Боко сазна, да је Смаил-ага на Безују, поручи војводи Шују Караџићу, како би добро било, да свога агу дочекају на граници сви дробњачки главари, на што овај радо пристане, позове остале оближње главаре, дође с њима на Дужи, те тако заједно с Боком изађу Смаил-аги у сусрет код цркве на Дужима. Чим се Смаил-ага приближи дробњачким главарима, издвоји се од своје пратње, натурџи фес на челу, па се у трен ока нађе пред главарима и прије него им назове Бога, притјера коња до Бока, па ће му самосилно рећи: „Камо те, Маријане, ће не роди еперз (сојкиња) була Турчина, да освети Махмута Бушатлију, до мене Смаил-аге, који исјекох Петровиће и шућур (хвала) Богу осветих Бушатлију...“ Сјаше с хата и заједно са својих 500 коњика отабори и разапне чадоре код куле Бокове, и одмах послађе пандуре на своју караулу на Слагину, близу села Мљетичка, да чувају стражу од Ускока; јер је сазнао био од Оце Мушовића из Никшића о састанку у Морачи и неким тајним плановима с Цетиња, па се је с те стране понајвише прибојавао.

Окупљене главаре Смаил-ага ће љутито упитати, да ли су се вратили из Мораче дробњачки посланици са састанка с братом Владичиним, и шта им је обећао? На ово

осјетљиво питање нађе се вјешт и присебан војвода Шују Караџић, који сасвим мирно Смаил-аги одговори: „Преварио те је неко, честити аго, ми смо шилвали наше посланике једино да замоле Морачане, да с Брђанима не нападају на Дробњак и лупешки не пљачкају сиротињско имање.“ „А зашто не пофосте са мном на Грахово — додаде заједљиво Смаил-ага — бојали сте се оног вашег црног калуђера с Цетиња?“ „Превари нас твој књигоноша, честити аго, донесе нам абер од тебе кад се бој већ свршио био“ — одговори му неки од главара. „Добро, рајо, кад већ не разумисте, јесте ли ми спремили порез и харач?“ „Не, честити аго, чекасмо наредбу од тебе, али ако ћеш стајати међу нама један мјесец дана, све ћемо сигурати што је за тебе“ — одговори му војвода Шују. На ове ријечи Смаил-ага захваљи главарима, па се окрене Боку Малиовићу и рече му: „Ти ми писа, Маријане, да су се власи одметнули, а они су ми рази (ради) као своје животу“, — и обећа главарима, да ће у Дробњаку остати све док се искупти што је за њега.

Но из разговора са војводом Шујом о купљену харача, Смаил-ага му је дао разумјети, као да је начуо био, да се држе неки тајни састанци у Дробњаку против њега; али Шују, фин и лукав човјек, умно

је да све представи аги у лијепој боји, те му и зебњу унеколико отклони.

На окуплу око Смаил-аге били су готово сви дробњачки главари, осим Новице Церовића, кнеза из Тушине, који је једнако поручивао, да ће доћи данас-сиутра. Негово оклијевање може се објаснити тим, што се је договарао с пограничним морачким главарима, како ће на Смаил-агу и његову војску ударити. На Дужима је Смаил-ага остао читаву недјељу дана, јер му се тога пута некако није хтјело, да улази у средину Дробњака. Међутим они главари дробњачки, који су о завјери знали, баш су желели, да га дубље уведу у Дробњак, те му под изговором гостопримства предложе, да се с војском премјести из Дужи на Пошћење, да и други Дробњаци виде и угосте свога агу и његову војску. Смаил-ага прими понуду и главарима нареди, да иду својим кућама и да га у одређено вријеме сви заједно сачекају на Пошћење, гдје ће и он с војском доћи, да и код њих постане и дане им дозволу (изум), како ће купити харач и царски порез. Главари дробњачки пођу дома, а Смаил-ага постије неколико дана дигне војску, дође с њом на Пошћење (далеко од Дужи 1 $\frac{1}{2}$ сат) и отабори на Грбовића Бајри, под кулом Одовића. По уговору му дођу главари дробњачки, а трећи дан

по њихову доласку стигну из Тушине и два Церовића, Новица и његов братучед Секуле, који нијесу хтјели на Дужи да срету Смаил-агу ваљда стога, што су се прибојавали, да није од куда дознао о завјери. Кад дођу близу Смаил-агина чадора, рећи ће Новица Секулу: „Држ, Секуле, коња, а ја одох аги под чадор, па ако видим прилику да ће нас мучити, ја ћу моје пушке на њга заратити, а ти гледај како ћеш се замијенити“. Новица уђе Смаил-аги под чадор и рече: „Добро у господел!“¹⁾ Смаил-ага само га мрко погледа и рече: „Одакле сад, кнеже? Како ти је владика и Перо (брат владичин), јесу ли ти доста обећали?“ Главари поново стадоше умиривати разљућеног Смаил-агу, увјеравајући га, да од тога ништа нема, и да је у ствари све онако, како му је војвода Шпио Караџић раније на исто питање одговорио, али он ипак не би задовољан, па настави: „А ешеду била, да ми није онога пашетине у Стоцу (Аги-паше), од акшама до акшама стигао бих на Цетинје и треснуо браду томе вашем калуђеру!“ „Неко те је преварио, честити аго — додале Новица — ја нијесам тај човјек, но сам ти купио харач, што год ти иштеш, али је раја на мукку, нема пара, те догони марву, а ја без твога изума (дозволе) не смијем да примим, па

¹⁾ Мјесто „Добро вече“.

ако ћеш ми дати изум, све ћу ти осигурити". Смаил-ага се послѣје овог разговора мало одбровољи, поручи Новици кафу, и послѣје подужет разговора с њим нареди му, да иде дома и припреми од своје стране све што треба. Новица изађе из чадора и хтјеле да крене право у Тушину, али како бијаше комад ноћи, заноћи са осталим главарима дробњачким на Пошћену, гдје поново за вјеру и договор утврде. Исте ноћи са овог договора пођу Новица и Секуле Церовићи у Тушину, те мјесто обећаног харача, на брзу руку почну прикупљати војску од Ускока, Мораче и Бјелопавлића, да с њом оду у походе Смаил-аги.

Но за овај коначно утврђени договор и план на Пошћену дознао је, како кажу, Смаил-ага од неког свог човјека, а овај опет од неке попадије, који као луд дотрчи под чадор Смаил-агин, па ће повикати: „На ноге, аго, за свеца Мухамеда — ударише власи!“ Смаил-ага му не повјерује, већ га сиктерише, али овај га почне поново увјеравати о нападају, додајући, да му главу одсијече, ако не буде истина. Богме Смаил-аги најзад не буде најповољније такво одлучно тврђење овога муштулукџије, те, к'о промисли, дај да ипак разаберем, што је у ствари; чистији су послѣ. Одмах пошље свога каваза за попа Митра Головића, да

га распита. Поп се бранио и увјеравао Смаил-агу, да никаквог договора није било, али га ипак забашуривање ништа не помогне, те нареди, да попа тољагају. Пошто му поголим табанима ударише 114 батина, Смаил-ага у тој љутњи скочи на ноге, да иде на Мљетичак, те да одатле удари на Ускоке. А његов приврженик и мљетичак Ђоко Маловић, човјек вјешт и досјетљив, који је, може бити, за све те планове знао, или се, најзад, могао згу досјетити — није хтио да иде са Смаил-агом на Мљетичак, већ под изговором, да су му дошли код куће неки трговци из Дубровника, добије од аге допуст и поврати се на Дужи. Ма да је тешко вјеровати, ипак је могуће, да Ђоко ништа није знао о завјери, али да је видео згу прилику, па се морао и за себе прибојавати, кад би се Смаил-аги што рђаво догодило.

Што је Смаил-ага научио, то је и учи-нио. Окрочи свога вазда спремног хата и с војском почне се спуштати с Грбовића Баре низ пошћенске ливаде, на којима се налазе два пошћенска језера, Горње и Доње. Око ових језера разлијева се вода, која оближњу ливаду претвара у баруштину. Кад љутит Смаил-ага најезди том „живо-баром“ до Горњег језера, хат му посрне у мекану ливаду, те ага преко њега падне,

а Турци притрче и опет га погну на хата. Смаил-ага ово је било предсказање, те ће замишљено рећи: „Вага, Турци, доио сам!“ Сађе дође у село Петњицу¹⁾, где нађе војводу Шуја Караџића и позове га собом на Мњетичак. Тако је узгред прикупљао и остале кнезове и коцобаше дробњачке, јер је предосјећао нешто, па му мигије бијаше, да се с њим нађу...

Испред вечера Смаил-ага стигне на Мњетичак и ту с војском отабори.

Мњетичак се налази на једној подлини брда *Прешица*, у једној голишавој висоравни, на поглед готово цијелог Дробњака. На тој голишавој низбрдници налази се малин бречуљак, *Вигњева Главица*, а мало источније од ње извире један поточић, од којег се разлијева велика мочвара, звана Баџа. У близини овог потока уздиже се велико дугуљасто брдашце *Гвозд*, одакле се отвара лијеп поглед на Ускоке и остали дио Дробњака. Са врх брда Прешица спуштају се 2—3 ривоточине, које недалеко од Вигњеве Главице састављају такозвани *Загумски Поток*. Брдо Прешицац обрасло је шумом само по врховима, а иначе је све сама ливада, која се коси. Ето на том кобном мјесту отабори с војском Смаил-ага,

¹⁾ Село Петњица налази се у једној увалици у подножју Ивине планине. Одатле је коришћен Вук Караџић.

гдје је, на извору бистре воде, између Вигњеве Главице и Гвозда, и погибију сачекао.

Чим отаборе, Смаил-агина војска изађе на Гвозд, на погледу к Ускоцима и Морачи, и учини шемгук из пушака, нарочито да сте висине чују њихову силу околна племена, те да тим застраше свакога, ко би што рђаво и помислио. Затим свуда по брду ужде огњење, такође ради страха околини. К Ускоцима Гвозд је голишав, а с друге, к Дробњацима, обрастао је ситном буковом гором, која је прије морала бити већа, па доцније посјечена и измлађена. Кад шемгук сврше и огњење по брду ужде, сађу доље, изнад поменутог извора, између Гвозда и Вигњеве Главице, и ту погну *три*¹⁾ чадора. Затим Смаил-ага нареди телал кроз војску, да огласи, да ће на Мњетичку остати три недеље, докле примора Ускоке на предају, и узме од њих харач и порез, по двије плете²⁾ на пушку, као што су и до тада плаћали. У толико ће банути пред Смаил-агин чадор поп Митар Головић, сав крвав од јутрошњих батина. Смаил-ага мрко га погледа и рече му: „Огле сад, попазе... (осрамоти му закон), зар ти нијесам казао јутрос на Пошћенју, да ћу ти главу посјећи, ако за мнош дођеш“.

¹⁾ Неки кажу, да је био само један чадор — Смаил-агин.

²⁾ Око пера. 1-36

Поп саже главу у рамена, и умилљато одговори: „Мајка била, мајка мила, честити аго!“

Војска Смаил-агина донијела је била вечеру собом, а само Смаил-аги, по његовој личној жељи, донио је Филип Жугић¹⁾ с Мљетичка мало меда, кајмака и једну погачу, колико за два друга. Кад је Филип донио што је Смаил-ага тражио, овај ће примјетити, зашто му више није донио, на што му Филип одговори: „Доцкан је било, честити аго, сјутра ћеш свега доста имати“, (циљао на његову погибију). Затим Смаил-ага прими авдес, позове војводу Шуја и нареди му, да узме Милију Срдановића и 30 Дробњака, па да их води на Слатину (за Мљетичком), на Пандурицу (турску караулу), да чувају стражу од Тушине и од Морача, па додале: „Ешелу била, чуо сам, да се купи тамо нака војшчурина, да на нас удари“. Војвода Шуја не пође са 30 Дробњака пут Слатине, већ се спусти к ријеци Буковици, у село Јасиковца, недалеко од Тушине. Ту остави своје друштво, а он оде кући Новичиној, да се договоре, како ће те ноћи на Смаил-агу напаћнути.

Докле се Смаил-агина „раја“ договарала и спремала за нападај, догле је он мирно вечерао под шатором са својим поузданим

¹⁾ Неки кажу, да је Смаил-аги вечеру донијела Госпака, сестра Новице Церовића, која је удата била за Димитријем Жугићем. —

друштвом. За вријеме вечере *Елез Берчевић*, пандурски буљубаша из Никшића, узме плете од брава и почне у њ гледати, а затим га љутито баши. Смаил-ага и Ахмет Баук разумију, да је Елез нешто нелијепо у плете прочитао, па му почну „читање“ поцјењивати, говорећи, да читање у плете ништа не значи. Тада ће Елез додати: „Одсијеците ми главу, ако до сјутра не удари на нас Карадаг!“ Смаил-ага прекори га за такву зебњу; али кад доцније исти Елез опази неку узрјаност на пандурима дробњачким, поново рече Смаил-аги: „Аго, нешто су немирни пандури дробњачки, нешто ме отискују од себе, само да нијесам с мојим пандурима с њима у друштву“. Смаил-ага, ма да се прибојавао, није хтио, као сојлијунак, да своју бојазан ода, те ће му, чисто подругљиво, рећи: „Турске ми вјере, не бојим их се; кад узјашем на мојета *Кр-хата*, потегнем сабљу, а двије кубуре о седлу, а двије за појасом — на хилъаду Влаха сам, а на хилъаду Ахмед Баук на кулашу, сигур као ја, а на хилъаду остале хаге и бегови — имшала неће их више ни бити! А ти — окрене се Елезу — хајд' од мене куд ти је драго!“

Док је Смаил-ага са својим друштвом диванио под чадором и сркућући кафу разгонио дуванске димове из наргиле, догле је Новица с друштвом у Тушини одлучио, да

му те исте ноћи ударе. Окупљена војска од Прногораца, Морачана, Ровчана и Ускока¹⁾, бојећи се издајства од стране Дробњака, затраже од војводе Шуја 12 дробњачких таоца, које им он дадне. Искупљена војска крене се око поноћи у походе Смаил-аги на Мветичак. Пред њима су биле њихове вође: Новица Церовић, вој. Шујо Караџић, вој. Мина Радовић, Беган Лопушина, Ни-кола Драговић, Милија Срдановић, Секуле Церовић, Стојан Радованов Пипер, Мушо Јововић и други. Да не би војску опазиле страже, није смјела да иде на Слатину, већ договорно окрену к планини Ивици, да с ле-ћа зађу Смаил-аги, откуда се он није при-бојавао да га може ко год напаћнути, те није ни стражу стављао од стране Дробња-ка. Кад је војска стигла за брдо Прешивац, у највећој тишини улупти се коритом Загуљ-ског Потока, који је у горњем дијелу обра-стао шумом, а у доњем кривуда низ стр-мене ливаде све до Смаил-агина чадора, па и даље к Шавнику. Већ је био први пра-сак зоре, а та поуздана чета још не бјеше стигла на бојиште, те се почне прибојавати, да је Турци не опазе. Њиховом срећом у тили час наоблаци се и поче роминвати ти-ха киша, која неколико задржа рано свита-

¹⁾ Вук Караџић каже, да је Срба било више од 400 друга. (Нар. Пјесме, кн. IV, стр. 424).

ће. Кад се војска приближи поточином Ви-гњевуј Главици, неки дио њен заскочи с гор-ње стране њене, неки остане право за њом, а неки се спусти потоком мало ниже, испод саме поменуће Баре. У овом најдоњем дру-штву био је и *Мирко Алексић*, који је ту нарочито пошао био, да не пусте Турке никшићске са Бауком на челу, ако окрену бјежати потоком на мост код Верипшине Дјуке поред Шавника, а затим уз каловити Туњемир пут Никшића. Значи, војска је оп-колигла Смаил-агин чадор са три стране.

До испред зоре Смаил-ага је пушио у нартилу, а у саму зору преварио га био сан, те је заспао. У близини агина чадора, под брдашцем Гвоздом, напала су се два ње-гова хата. Један је био *жрк* (вран) и путаст у задњој нози, а други — „*Кр-хат*“ — *ала-таст*, права муња коњска. Да се не би Сма-ил-ага могао њима користити за вријеме боја, још прије доласка војске из Тушине завјере-ници спутили су били оба његова коња у јед-не бужагије, — десну ногу једног и лијеву дру-гог у првим ногама. Већи дио војске, који је остао био у средини, у трен ока искочи на Ви-гњеву Главицу и одатле оспе пушчану ватру на Смаил-агин чадор и на Турке. Смаил-ага се тргне из сна, зграби двије пушке и са-бљу, и онако распасан искочи из кревета пред чадор, испали обе кумбуре и повиче:

„Ха, ко је Турчин, умет и Мухамед, малић јел⁽¹⁾! Затражи хатове, али — узалуд! Коњи бијаху спућени. У тој невољи виде је у близини чадора једну самарицу (товарни коњ) Петра Којића, појаха ју, па окрене уз брежуљак. Настаде велик метеж (каранкада) и у тој забуни Смаил-агина самарица окрене сама низ брежуљак, тако да он дође леђима к непријатељу, одакле долети зрно⁽²⁾, згоди га у затиљак, а избје му на чело. Кад Турци виде мртва Смаил-агу, нагну бјежати, а у толико прискочи *Мирко Алексић*, те убијеном Смаил-аги одсијече главу на оном мјесту, гдје је са самарице мртав пао.⁽³⁾ Турци никшићски, с Бауком на челу,

¹⁾ За свеца Мухамеда, мало их јел!

²⁾ Поузгадо се не зна, чија је то пушка смртно погодила Смаил-агу.

³⁾ Мирко Алексић био је тада обично чобанче, које се ничим прије тога није било. Истакло. Сахранен је код Манастира Подмањска, а надгробни споменик подигао му је Господар Црне Горе Краљ Никола I и на њ дао урезати 1894. ове своје стихове:

„Сад под овом плочом није
Осим једна шака праха —
Сав остатак од Јунака
Без узамака и без страха.

Тај с' Алексић Мирко заво,
Нек нараштај позни знаде —
Глава силог Смаил-аге
Под андар му оштри паде;

Брани раје а страшило
Вјеснифех зулумћара —
Душман му се ножем клео
Са дано Босне до Вардара“.

у прву ватру боја, чим виде ште што од Смаил-аге би, окренуше бјежати низ Тврдањ и Беришину Луку пут Никшића, а Турци гатачки нагну уз поточине пут Ивице, не знајући како ни куда бјеже. Војска Новићина напури се за њима, те по Млетичку, Грабовици, Годијељима, Превишу, Добрим Селима, па чак до Дужи посијече до ласка сунца 60 глава, које на Млетичак донесу. Причају да се неки *Куртага*, потурица из Никшића, сакрио био од погона у јаслима неког Ђукнића, и ту од страха свиснуо без пушке и ножа, тако да се и данас у Дробњацима каже за сличан случај: „Цр-као као Куртага у јасли Ђукнића“.

Ово се све догодило на освит Јован-дана, 23¹⁾ септембра 1840.

Испред вече тога дана, пошто исје-коше и растјераше турску војску, осветници се окупеше поред Мљетичка, близу Тврдања, донијевши и посјечене главе, међу којима их је доста било аговских и беговских.

Неколико народних првака — војвода Шујо Караџић, Новица и Секуле Церовићи, Мирко Алексић, Милић Томић, Радивоје Ви-лотијевић и др. — понесу Смаил-агину главу и оружје и поведу оба његова коња на Цети-ње, да све то дарују владици Петру. Владика

¹⁾ Г. д-р Шишић пише да је Смаил-ага погинуо 24. сеп-тембра, али то бреше 23.

их са својом пратњом срету у врх Цетинског Поља. „Добро дошли“, поздраву их радосно, „моји соколови! Скинусте ми рању са срца! Да Бог да ваше име никад не угинуло, док је сунца и мјесеца! А дајем вам моју господарску ријеч, да ћу описати вашу заслугу и ваш мегдан, којим сте смакнули мојега највишег непријатеља, братаског крвника“. Владика нареди Мирку Алексићу, да му покаже Смаил-агину главу, те кад је овај извади из торбе, владика ће јој се обратити ријечима: „Дође ли ми, јадни Смаил-пашо! Ти се захвали у Липнику, да ћеш доћи на Цетинје, жива ме ухватити и мојом главом осветити пашу Бушатлију.“ Затим сви заједно окрену низ Цетинско Поље к манастиру, чинећи шемљук из пушака, а са манастира зазвонише звона и настаде пуцањ из машкула, те тако свечано ова поворка уђе у престоницу Црне Горе, (која је, осим садашње „Билбарде“, имала само двије крчме, у којима су главари одсјели). Неколико дана су гостили код владике, који их најзад свак о којег по нечим дарује, па се сви, осим Новике Церовића, поврате својим кућама.

Први је донио глас на Цетинје о Смаил-агиној погибљи калуђер Бијелског манастира¹⁾ *Макарије Шумадинца*, којему Вла-

¹⁾ Манастир се налази у Дробњацима, један сат од Мљетника.

дика дарује крст. У повратку преко Крунова (у Дробњацима) ухвате овог калуђера Турци и одведу га пут Никшића, али га тамо не доведу: на Ошљој Коси, више Градачке Пољане, на кајише исијеку јадног калуђера, да памти, кад је био муштуглуџија!

Док су се неки главари бавили на Цетинју, догле се у Дробњацима нешто необично догодило. Јединац син попа Сима Томића школовао се у то доба у Манастиру Косијереву, те кад Смаил-ага погибе, побоје му се родитељи, да им га Турци из овете не погубе. Да би се Турцима удворили, *Смирна*, жена попа Сима, тајно ноћу откопа Смаил-агино тијело,¹⁾ стави га у врећу (цак), и натовари на коња. Да не би претезало, ради равнотеже, утовари на другу страну самарице подебље дрво, и тако преко Пиве, са једним пратиоцем, донесе га у Липник, на кулу Смаил-агину. Кад је у Липнику пред буглама изнијела агино тијело, Симуна је почела овако тужити:

„Кад наш ага кући дође,
Он заиска воде ладне,
Ја повиках моју *Дуну*“²⁾

¹⁾ Смаил-агино тијело покопано је било у селу Превишу, недалеко од сеоске цркве, поред пута, на једном маленом узвишењу, где је два дана уколано предежало. И данас казују мјесто, где је најприје било сахрањено, ма да тачно не знаду казати, који је од 2—3 турска гроба његов био.

²⁾ Дуња, Симунина кћер.

Да упрти бременицу,
Да донесе аги воде

— Аој, аго, Смаил-аго!

Пошто виђе Смаил-агу,
Скочи Дуња, као мутња,

Па довати упртницу,

Те упрти бременицу —

Прекиде се упртница

А сломи се бременица —

Оба дна јој искочише

Аги главу искобише

— Аој, аго, Смаил-аго!

Тад' ја вифех злу прилику,

Да ће ага погинути...

— Аој, аго Смаил-аго!

А ти кадо, јута јадо,

Да ви ш агу, Смаил-агу!"

Кад је „када“ видјела у комадима свога
господара, нагрдила је своје лице, и над њим
затујина:

„Аох, ага, душо драга,

Јесам ли те сјетовала,

Да не идеш у Дробњаке:

— Жалост си им учинио,

Што си мердан задобио,

— На Грахову равну подљу,

Испунио себи вољу!"

У Липнику су попадију лијепо дочекали
и велике јој дарове дали.

Говоре, да је доцније владика Петар II
позивао попадију на Цетинје.

„Што ти је шћело — упита је владика
— „да ти, још као попадија, носиш Смаил-
агу у Гашко?"

„Немам брата“ — одговори она — „ни-
једнога, ни сина осим Теша, па да ми
Турци не утру свијету и не ископају кућу;
а кад би се моја кућа утрла и ископала,
не марим ни за ону Павловића у Русији,
нити за ову твоју на Цетинју.“ Владика се
прохотом насмијао на ове попадијине ријечи,
даривао је новцем и послао кући. Уопште
Симуна је била ваљана и одважна жена.

Да се опет обратимо на Бока Магло-
вића и његово држање у Смаил-агиној
погибији. Држим да улогу Ђокову у Смаил-
агиној смрти нико до данас није вјерно
описао. Па и народно предање о Ђоку раз-
лично приповиједа. Неки га приказују као
чанколпиза, турског измећара и улизницу, као
човјека, који је грлом и душом одан био
Смаил-аги, и који би за њега учинио све, па
и завјеру осујетио, само да је знао о њој;
други га пак цијене као добра Србина, који
је, истина, волио свога агу, али само до
оног часа, кад је одлучено било, да агина
глава замијени погинуле Петровиће, те да
се једино његовом посредовању има захва-
лити, што је Смаил-ага тога пута у Дроб-
њака дошао. Ово пошљедње мишљење и ја
дијелим. Јер, збиља, од како је Смаил-ага

ушао био у Дробњак испред погибије, од тога часа нема ни једног случаја, гдје би га Ђоко на ма који начин од погибије шти- тиво; док, како неки сад приповиједају, било је и Баба Дробњачких, које су о завјери знале и Смаил-агу упозоравале; да буде опрезан, те кад су и неке од њих могле знати, чудновато би било да о томе не дозна Ђоко, човјек по природи бистар и досјетљив, па ма да су, ре- цимо, од њега завјеру сасвим тајили. Говоре, да је војска хтјела, одмах послје Смаил- агине погибије, да иде на Дужи, да тамо и Ђока смакне, али да јој главари нијесу дали, по чему се баш може судити, да је само не- знатан број главара знао, какву је политичку улогу Ђоко у Смаил-агиној смрти играо.

Да је Ђоко Магловић заиста био добар Србин и родољуб, види се и по дру- гим његовим добрим дјелима, која је он у животу чинио, а којих иначе не би било, да није овакав у истини био. Тако, он је преко Смаил-аге израдио, да Али-паша Ризванбеговић укине плаћање данка (28 ћеса годишње) на манастир Св. Тројице у Пљевљима, тако да и до данас у истом манастиру непрекидно гори пред иконом кандилго за његову душу. Шта више при- повиједа се, да је Ђоковим заузимањем Смаил-ага многе Турке у Колашину скинуо с вјешала, говорећи му: „Немој, честити

аго, млади су људи, грјехота је, поправити се и потписати, да зла више неће чинити!“ Због оваквих и њима сличних Ђокових послова, његова успомена до данас ужива у Колашину велико поштовање.

Но у колико је на Цетинју радосно примљена вијест о Смаил-агиној погибији, у толико је у Мостару учинила тежак ути- сак; јер ма да се силни Али-паша погиби- јом Смаил-агином опростио био најсилни- јег Херцеговца, ипак му није пријатно било, да се тијем догађајем подиже дух народни у Црној Гори и расте њен углед у Херце- говини, те стога напише 18. октобра исте 1840. писмо владци Петру из Гацка, које гласи: „...“Заминуо си непријатељски рат и велики фесат у Турску земљу у све три пашалука, како што су и твоји брђани и морачани удружили се с дробњачким уско- цима и на Божју вјеру у царску земљу по- бише толико Турака и сувише царског ка- пирибашу и гатачког муселима у своме зи- јамету поноћи с пријеваром. И што је ди- вно чути посјеклоше његову главу и тебе је за велики дар донијеше, како ће бити не- видовна рана свакоме муслиману и право- раји... Ти се проћи рђавије људи, и те рђаве људе пошљи ми у Мостар, да им се суди по шеријату.¹⁾ И гледај начин зауздај

¹⁾ „Петар II Петровић-Његош као владалац“ стр. 107.
Погинија Смаил-аге Чепрића

ајдуке црногорске, зашто није могуће више тријети сиротинске тужбе и плач. И промисли се на што може изаћи ови посао, ако не оћераш од себе дробњачке Ускоке и Морачане, који су учинили више речено убијство, каквога нијеси чуо до сад ниће по свијету...¹⁾

Разумије се, да владика Петар није послао „рђаве људе,“ да их Али-пашин суд у Мостару казни „по шеријату,“ те Али-паша није остајао друго, већ да кћипи војску против Дробњака, да освети смрт свога друга Смаил-аге, и тим задовољи жељу херцеговачких муслимана. Поред Али-пашина сина *Хафис-паше* ову осветничку војску предводили су и два Смаил-агина сина — *Мухамед-бег* и *Дедага*, а њима се придружи и бег Реџепашаић из Невесиња, Хасан-бег Ресулбеговић из Требиња, Мустаја-бег Мушовић из Никшића, бег Селмановић из Пљеваља и др. Ускоци с Дробњацима, Бјелопављцима, Морачанима и Ровчанима, дочекају турску војску на отвореном пољу код ријеке Буковице, на бајри Дајевића, гдје се 25. јануара 1841. заметнуо неједнак бој. Поред јуначког

¹⁾ „Гл. Срп. Учен. Друштва,“ књ. 63 стр. 168—169. Овај документ, који мора имати *један извор*, неједнако доноси г. д-р Томановић и г. М. Драговић. Истина, разлика није велика, али би свакако требало, да једнаки буду бар они историјски документи, који се ад *итергит* умару из једног извора и који су написани оним језиком, на којем се приписују.

отпора, ипак је побједа била на страни многобројније турске војске, која Дробњак попаги и однесе својим кућама око 120 хришћанских глава¹⁾, те њима окити још свежи Смаил-агин гроб у Липнику. Од тада до испред рата 1855—1856. Дробњаци су понешто давали у натури Смаил-агиним синовима у име харача, а од тада се Дробњак почео био одметати од Турака, те Турци, предвиђајући што ће с њим бити, почну сами продавати своје спахилуке по Дробњацима.

Догађаји у Дробњацима, као и ново погранично питање о превласти над Ускоцима, изазваше нове заплете и преписке између владике Петра II и Али-паше. Још за вријеме протопопа Милутина Церовића, Ускоци се иселе због турских зулума из Херцеговине и настане се у Дробњацима око ријеке Буковице и Тушине, при Јаворују планини, која дијели Дробњак од Мораче. Овдје основаше и своја села Сироваци, Струг и Малинско. Али-паша, незадовољан хајдучким и четничким радом српских осветника, тражио је од владике Петра II, да све Ускоке пресели с границе у унутрашњост, као са земље царске, на што му овај одговори 18. октобра 1841. да су Ускоци има

¹⁾ Говоре да је самх Бјелопављка погинуло 62 на Боровој Глави (намеку р. Тушине и р. Буковице) поглавито стога, што нијесу познавали земљиште.

„50 и више година ускочили к нама и отада су они наши као и остала *Вламена црногорска*“, те да их као такве никад неће раселити с њихових огњишта, нити их коме пустити, докле трају и остали Црногорци“).

Посредовањем руског консула у Дубровнику Гагића, погранична питања између владике Петра II и Али-паше — питања која су изазивала честе војничке сукобе и чаркања између Црне Горе и Херцеговине — постепено су узимали мирољубивији тон, тако да се најзад дошло до преговора између поменутога два главара. Лични састанак владике Петра II са Али-пашом у Дубровнику 1842. и склопљени трактат о споразуму међу „независном области Црном Гором и Херцеговачкијем пашалуком“, као и побратимство владичино са Али-пашом, знатно су помогли, да се мирним путем утаначе многа спорна погранична питања.

Узрок што се Али-паша сагласио, да мирним путем рјешава са владиком Петром II оваква питања и да с њим ступи у тијесну везу, поглавито се може објаснити оним познатим њиховим политичким плановима у смислу заједничке акције, о којима овдје нећемо говорити. Хоћу само да наведем једну романтичну цртицу из доба тога састанка у Дубровнику — цртицу, која се

1) „Гл. Срп. Учен. Др.“, кн. 63, стр. 160—161.

до данас чува у народном предању и која дивно карактерише спољашњу љепоту владике Петра II. За вријеме поменутог састанка у Дубровник је дошла била и Али-пашина жена, која је младог владика, поборима свога мужа, видјела из пенџера свога конака, гдје се са Али-пашом шета по градској улици. Горостасни пораст и класична љепота горштаката занијела је страсну Туркињу, те тај занос није могла а да не исподби у Стоцу, кад се прије свога мужа тамо повратила у своје сараје. Као обично, „раја“ је долазила код пашина двора, да од њега нешто тражи, или му се жали. У одсуству свога мужа, једног јутра пашиница изађе на пенџер и раји ће се обратити с питањем: „Што чекаш, несретна рајо? Није овдје Али-паша“, — па за тим надовеже бручити: „Ви сте Срби најнесретнији милет на свијету! Има ли сте једнога Србина, добра човјека, мојега бевера Рада Владика, па сте, несретни милету, и њега закалуђерили, како никад од њега *евлада* (порода) имати нећете; а турске ми вјере, да је у нашем царству, седам бисмо га пута женили, док би евлад имао. Нос' вас баво дома, несретни милету!“

На завршетку остаје нам само, да карактеришемо сами чин убиства Смаил-аге. Судећи по данашњим, етичким појмовима, ово убиство је хајдучко уморство на прије-

вари, а никако није кавалерско, витешко дјело. Али овакав суд код нас у истини не би био правичан, а ево зашто: Познато је, како су Турци поступали са православним Србима и хришћанима уопште на Балкану. Њихова крволочност, гажење крста, имена и права народних на Балкану нијесу имали граница, накратко — нијесу бирана средства, да се сатре све, што се не клања полумјесецу. Овакав безобзиран начин поступања много надмоћније силе — силе која је задавала страх читавој Јевропи — давао је права и противној страни, да тако исто и спрам њих поступа, само да сачува свој живот и оно што је народу најсветије. Културне јевропске државе и данас сматрају наш Исток као поприте скоро неурачунљивих правних одношаја, гдје је све добро, па ма што се овамо догађало. Но ипак овоме није крив мученички српски живаљ на Балкану — овоме је крива она иста „просвијетлена“ Јевропа, на чију се срамоту и до данас свашта може на Истоку догодити.

С овог гледишта нијесу за осуду ни она незаконита средства, која слабији употребљава у самоодбрани против силнијег.

Али ово није све. Владика Петар II био је духом и тијелом прави Црногорац, те ма да је својим генијем надмашао људе и околину, у којој је живио и радио, ипак се

није нити могао, нити се смио потпуно ослободити свијех оних традиционалних навика и обичаја народних, који су му неминовно диктовали, да освету изврши, ако је само дјетић своје куће, свога племена, и ако неће да његов углед падне у очима народа. Философирање народ не воли у тијем стварима, не воли нити га разумије, — он тражи да вођ дише оним духом, којим он дише. Разумије се, све ово владици није ишло у интерес не само са гледишта народног, него ни у интересу угледа свога и своје куће, а шта је понајглавније, на овај корак подстицало га је рањено срце његово, које је тражило, да се освети незаборављени брат Јоко и синовац Стево, чије су се главе осушиле биле на зидинама требињског града. —

